

Potíže s češtinou**Jak je to s kurzem?**

MILAN JELÍNEK

Tentokrát pojednám o pravopise slov končících na *-rz*, *-lz* a *-nz* (např. *kurz*, *pulz*, *dispenz*) a o způsobu psaní odvozenin od těchto podstatných jmen (např. *kurzovné*, *impulzivní*, *dispenzovat*). Přiznám se, že o české ortografii píšu nerad. Jsem totiž přesvědčen o tom, že nám naši předkové odkázali pravopis poměrně racionální a že naším úkolem nemá být, abychom do každého nového vydání *Pravidel českého pravopisu* vnášeli desítky a někdy i stovky změn. Jak je známo, český pravopis se ustálil koncem čtyřicátých let 19. století a přes různá kolísání, která se však netýkala pravopisných principů, si zachoval až dodnes zhruba stejnou podobu. I do budoucna bych radil, abychom se drželi pravopisných tradic a abychom uživatele spisovné češtiny nenutili měnit s každým novým vydáním *Pravidel* ortografické návyky.

Ano, navádím českou veřejnost k pravopisnému konzervativismu, i když se čtenářům mého článku může zdát, že si v praxi protiřečím. Do nadpisu svého příspěvku jsem zvolil pravopisnou dubletu *kurz*, jak je zaznamenána v *Pravidlech* z r. 1993, a slovo *konzervativismus* jsem užil v pravopisné podobě se dvěma fonetickými *-z-* (před úpravou v r. 1993 se udržovaly internacionální, v daném případě latinské podoby se *-s-*).

Důvod k tomu, proč jsem dal přednost „progresivním“ variantám před tradičními, je v mé ukázněnosti: ctím prostě pravopisné podoby zaznamenané v posledním akademickém vydání *Pravidel*. Pravda, u přípony *-ismus* připojují *Pravidla* k podobě fonetické i variantní tradiční *-ismus*, ale ta je uvedena na druhém místě. Jestliže se však uživatel spisovné češtiny rozhodne pro ni, realizuje jednu z možností, které *Pravidla* připouštějí. Cítím zde však rozpor mezi fonetickým záznamem části *konzer-* (od původu jde o spojení latinské předpony *con-* se základovým slovesem *servare*) a tradiční podobou sufixu *-ismus*, třebaže jej vyslovujeme se *-z-*.

Jak je tomu se slovy typu *kurz*, *pulz* a *dispenz*? Všechna jsou cizího původu, a to latinského, ale některé jejich významy se ustalovaly až v samostatných evropských jazycích, nemusejí tedy pocházet ze středověké latiny. Můžeme je zařadit mezi tzv. evropeizmy. Začneme-li hledat jejich etymologické souvislosti, překvapí nás obyčejně bohatství lexikálních prvků, které mají stejný slovní základ. Např. slovo *kurz* je odvozeno od latinského slovesa *currere* ‘běžet’ a jeho základem je pasivní participium *cursus*. Původní význam participia bychom mohli v češtině vystihnout formulí ‘co je (nebo bylo) uváděno do běhu’. Odtud byl v klasické latině jen krůček k dějovému substantivu *cursus* ‘běh’, které pak nabývalo me-

taforickými a metonymickými posuny další významy. Vzpomeňme např. Vergiliový metonymie *cursus vocat vela in altum* 'plavba volá plachty na širé moře' nebo Ciceronovy metafory *orationis cursus* 'proud řeči'.

Už v klasické latině se k slovu *cursus* přiřadilo několik odvozenin s různými předponami:

concursum znamenalo 'sběh, shon, srážka aj.' a v našem jazyce se zachovalo ve významu 'soutěž na obsazení některých míst nebo na získání zakázky', též 'exekuční likvidace zadluženého podniku';

discursus 'rozbíhání, rozptyl' a ve vulgární latině 'výklad, rozmluva' – v dnešní češtině 'rozmluva' a v novější době (asi vlivem lingvistiky americké) 'jazykový projev, promluva, text';

excursus 'výběh, výpad, výlet' – ve středověké latině a v češtině 'odbočení od hlavního tématu' nebo 'samostatný doplňující výklad';

recursus 'rychlý návrat', v právním smyslu 'stížnost proti nějakému rozhodnutí' – v češtině obvykle jen jako právní termín;

sucursus ve středověké latině, a to obvykle jako termín vojenský s významem 'pomoc, záloha' – v našem jazyce vypadlo z užívání, ale čteme je u některých autorů ještě v 19. století a jako historismus je doloženo u J. Pekaře.

Na participiální základ ukazuje femininum *exkurze*, u kterého asi do pravopisných rozpaků neupadáme: je to zčeštěná podoba latin. feminina *excursio*, znamenajícího ve vojenském prostředí 'výpad', v řečnictví pak 'odbočení od tématu'. V češtině se vlivem jiných evropských jazyků ustálil význam 'vycházka s prohlídkou navštíveného místa'. K odvozeninám, které se vyslovují se souhláskovou skupinou *-rz-* (a také se tak v češtině píšou), patří slovo *kurzor*; označoval se tak v latině 'běžec, posel'. Dnes se tohoto latinizmu užívá jako odborného termínu ve výpočetní technice: jmenujeme tak pohyblivou světelnou značku na stínítku obrazovkového displeje, která nás informuje o zobrazených údajích. Není třeba připomínat, že její pohyb připomíná 'běh'.

A ještě jedno slovo si připomeneme, i když nás k souvislosti se slovesem *currere* přivede zvuková podobnost, nikoli význam. Tiskové písmo s kresbou mírně skloněnou doprava označujeme jako *kurzivu* (obvykle zde vyslovujeme dlouhé *-i-*, ale při poslední úpravě českého pravopisu někoho napadlo, že tu délku nemusíme označovat, a tak jsme se vrátili od podoby *kurziva* ke *kurzivě*). Nové písmo kdysi sloužilo k plynulému, rychlému psaní, zkrátka, psaní *běželo* od ruky. Výslovnost souhláskové skupiny *-rz-* v slově *kurziva* je v našem jazyce jednotná: po *r* následuje *z*. Mohli bychom pokračovat s uváděním dalších slov odvozených od slovesa *currere*, v nichž jsou výslovnost i pravopis počesštěny, ale jako důkaz o podřizování pravopisu přejatých slov domácím pravidlům to snad stačí.

Proč tedy píšeme ve shodě s výslovností *exkurze*, a bráníme se počesštění pravopisu slova *exkurs*. Věc je nasnadě: v nominativu a akuzativu singuláru vyslovujeme *kurs* a jiná slova latinského původu na *-rs*, *-ls*, *-ns*

s koncovou souhláskou nezňelou, a tak se nám zdá, že zde není důvod pro pravopisnou podobu se -z. Chyba lávky, ve všech pádech nepřímých a také v celém plurálu vyslovujeme -z (*do kurzu, v kurzu, kurzy*). Po stránce pravopisné se slovo *kurz* chová např. jako *vůz* (také zde vyslovujeme [vůs], ale v 2. sing. *vozu*). Sestavovatelé *Pravidel českého pravopisu* se mohli rozhodnout: buď doporučit pravopisnou podobu podle znění slov na -rs, -ls, -ns s koncovým -s a tím zachovat i tradiční pravopisnou podobu těchto latinských výpůjček (*cursus, pulsus, dispensum*), nebo zvolit pravopis podle výslovnosti v českém skloňování. Rozhodnutí padlo ve prospěch české výslovnosti. Když se pak část české veřejnosti začala proti této domnělé vulgarizaci pravopisu bouřit, byly připuštěny pravopisné dublety. A tak mohu chodit *do kurzů* i *do kursů*, dostávat k nějaké činnosti *impulzy* i *impulsy* apod. Dodejme, že slova na -ismus ll -izmus (např. *realismus* ll *realizmus*) dopadla v *Pravidlech* hned od počátku lépe: byla uvedena v obou pravopisných podobách.

Povolením dvojích podob není však celá pravopisná záležitost vyřízena. Jak máme psát odvozeniny od pravopisně kolísajících slov? Má také *kurzista* právo na -s- a můžeme dávat přednost podobě *kurzovní* před fonetickým zápisem, který je schválen *Pravidly: kurzovní*? Rozhodneme-li se pro -z- u slov základních, nic nám nemůže bránit v tom, abychom i slova odvozená psali se -z- (např. *impulz, impulzivní*). Zachování tradičního pravopisu nám však otvírá cestu k tradičnímu psaní i u odvozenin, např. *puls – pulsovát, konkurs – konkursní*.

Já jsem pro pravopisné počestění všech těch případů, o nichž jsme se zmínili. Je to řešení nejjednodušší, i když to někdo pocituje jako „vulgarizaci“ spisovné češtiny. Po několikátém užití fonetické podoby si začneme na pravidelnou podobu se -z- zvykat. Doporučuji tedy *kurz – kurzy – kurzovní*. U slov na -ismus nemůžeme mít nic proti kolísání, i když psaní -ismus je v rozporu s výslovností.

Redakci Universitas došlo

DOKONČENÍ ZE STRANY 57

Public Defender of Rights. Annual Report 2002. Masaryk University, Brno, 2003

ROČENKA Ekonomicko-správní fakulty MU v Brně 2002. Masarykova univerzita v Brně, 2003

ROČENKA 2002. Fakultní nemocnice Brno. Interní hematologicko-onkologická klinika. Masarykova univerzita v Brně, 2003

Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada literárněvědné slavistiky. X 6. MU v Brně, 2003

Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada historická. C 48. MU v Brně, 2003

SCRIPTA. FACULTATIS SCIENTIARUM NATURALIUM UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

BRUNENSIS. BIOLOGY. Volume 28/2002. Masaryk University, Brno, 2003

Arne Linka: Hudební skladatel Theodor Schaefer. Masarykova univerzita v Brně, 2002

Spisy Právnické fakulty MU, řada teoretická. Přemysl Polák, Úprava mezinárodní právní pomoci v trestních věcech v rámci evropské unie s přihlédnutím k ochraně jejich finančních zájmů. Masarykova univerzita v Brně, 2003

Spory v české filosofii mezi dvěma světovými válkami. Výbor textů. Uspořádal Jan Zouhar, Helena Pavlincová, Jiří Gabriel. MU v Brně, 2003

Výroční zpráva. Masarykova univerzita v Brně 2002. Masarykova univerzita v Brně, 2003